

УДК 341:141.1

Ю. В. Чайковський*кандидат юридичних наук,**доцент кафедри міжнародного права та**міжнародних відносин**(Національний університет**"Одеська юридична академія")*

ДЕРЖАВА І МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОПОРЯДОК

Окрім внутрішньодержавних правопорядків і відповідно правових систем окремих держав, існують й інші правопорядки. Таким чином, сучасна характеристика права як багатогранного явища культури, була б неповною без урахування особливостей цих інших правопорядків, і насамперед міжнародного правопорядку (по суті міжнародного публічного права), і нових регіональних правових систем, в першу чергу європейського правового порядку, створеного, зокрема, Європейською конвенцією з прав людини і правом Європейського Союзу.

Метою статті є аналіз ролі і місця держави як основного суб'єкта міжнародного права у формуванні сучасного правопорядку в глобальному суспільстві. У цій статті звертається увага в першу чергу на поняття міжнародного правопорядку, його співвідношення з правопорядками держав, інтеграційні процеси в площині міжнародно-правовій і інституціональній, особливо у зв'язку з процесом формування європейського правового порядку.

Окремі аспекти даної проблематики розглядали у своїх працях зокрема А. П. Мовчан, І. І. Лукашук, В. І. Євінтов, М. О. Ушаков, М. Л. Ентін, В. А. Василенко, Н. Є. Тюріна, О. О. Мережко, О. Є. Амплєєва. Проте еволюція сучасного міжнародного права в умовах глобального суспільства потребує більш ретельного аналізу співвідношення саме сучасного правопорядку і сучасної держави.

Нові тенденції світового суспільного розвитку, що позначилися наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, поставили перед міжнародно-правовою наукою ряд важливих теоретичних і практичних завдань, від ефективного вирішення яких багато в чому залежатиме вибір стратегічного напрямку подальшого розвитку людської цивілізації. Найважливіше з цих завдань, на наш погляд, полягає сьогодні у визначенні змістовних характеристик майбутнього світового порядку, заснованого на верховенстві права, а також в створенні необхідних механізмів і процедур його побудови і функціонування [1, с. 179].

Міжнародне право сформувалося як нормативний порядок, що пізніше перетворився також на інституціональний, такий, що регулює стосунки між державами як основними суб'єктами міжнародного співтовариства.

На додаток до держав, кількість суб'єктів міжнародного права розширюється за рахунок включення міжнародних організацій (міжнародною правосуб'єктністю наділяються міжнародні організації, створені з волі держав і державних об'єднань, і навіть так звані неурядові міжнародні організації, про правосуб'єктність яких останнім часом заявляється усе більш беззаперечно).

Слід зазначити, що останніми роками зміцнюється точка зору, що суб'єктами міжнародного права є також фізичні особи, в межах, визнаних

загальними, і схвалених міжнародним співтовариством, основних прав і свобод людини і громадянина. Це проявляється головним чином в підписанні і ратифікації міжнародних договорів і конвенцій з прав людини з боку більшості держав.

Права людини розглядаються в той же час як невід'ємна якість, властиву особам незалежно від волі держави і гідна захисту, незалежно від волі влади окремих держав.

Треба насамперед зазначити, що серед великої кількості визначень міжнародного правопорядку, нам найбільш близьке те, що дав І. І. Лукашук: "Міжнародний правопорядок є результатом впорядкування системи міжнародних відносин за допомогою міжнародного права" [2, с. 17]. З ним погоджується й А. П. Мовчан, який зазначає, що стосовно міжнародного співтовариства держав поняття "порядок" повинно відповідати загальнолюдським уявленням, що склалися, і, відповідно, означати певний порядок у відносинах між державами, передбачений і встановлений міжнародним правом [3, с. 5].

У класичній теорії міжнародного права до ознак, що характеризують міжнародний правовий порядок відносяться:

- верховенство міжнародних договорів і міжнародних звичаїв як джерел такого порядку, що виключає примус як засіб забезпечення ефективності існуючих норм міжнародного права;

- факт прийняття фундаментального значення міжнародного права з боку держави, у вигляді підписання або ратифікації відповідних актів імплементації міжнародно-правових норм в національне законодавство і введення санкцій за невиконання або неналежне виконання договорів – принцип "*pacta sunt servanda*".

Сьогодні, відносно тієї частини міжнародного права, яка включає пакти і конвенції в галузі прав людини, міжнародного або регіонального рівня, може бути в тій або іншій формі застосований примус держав з метою поваги міжнародно-правових норм, а також застосування кримінальної відповідальності відносно представників влади, відповідальних за прийняття рішень, що порушують права людини, – через відповідні міжнародно-правові інститути.

Можливе також притягнення держави до відповідальності в Європейському суді з прав людини – шляхом подання скарги особи у випадках, коли її основні права і свободи були порушені в результаті дій або бездіяльності влади держави-учасника Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р.

У основі міжнародного правового порядку, таким чином лежать: погоджені міжнародним співтовариством права і основні свободи людини і громадянина, а також інші правила, що регулюють стосунки між суб'єктами міжнародного співтовариства (зокрема, державами) і прийняті у вигляді звичаїв або багатосторонніх міжнародних угод; стандарти, що встановлені двосторонніми або багатосторонніми угодами і регулюють взаємодію між державами, або принципи врегулювання суперечок, що виникають між ними; норми міжнародного права, що регулюють стосунки між державами і іншими суб'єктами, що становлять міжнародне співтовариство, як в мирний час, а так і під час війни.

Від міжнародного публічного права слід відрізнити міжнародне приватне право. Це право по суті є частиною національної правової системи держави. Його специфіка, проте, проявляється в тому, що воно включає правові норми і процедури, що регулюють порядок вирішення

цивільних справ, що виникають на стику правової системи держави і правових систем інших держав.

Важливою частиною міжнародного приватного права, як відомо, є норми національної юрисдикції. Визначення юрисдикції є проявом реалізації державної влади в частині визначення суб'єктів і справ, яким і по яких суди відповідної держави повинні надавати правовий захист.

Національна юрисдикція включає норми, що стосуються захисту юридичних осіб у випадках, коли: одна зі сторін є іноземцем; одна із сторін знаходиться за кордоном, або правові наслідки її дій, розгляд справи відбувається або відбуватиметься за кордоном; предмет договору знаходиться в іншій країні, ніж в тій, в якій укладений договір.

Джерела міжнародного приватного права – це, передусім, нормативні акти національного законодавства. Норми про національну юрисдикцію виникають також з міжнародних угод. Якщо норми національного законодавства дозволяють, то договірні сторони можуть також включити в договір положення, що визначає юрисдикцію держави при врегулюванні питань, що впливають із цього договору.

Сьогодні, проте, спостерігається процес інтернаціоналізації правил і інститутів, що знаходяться у сфері національної юрисдикції, що відбувається в результаті проникнення в національні правові системи положень універсальної юрисдикції, що містяться в міжнародних договорах.

Для європейських країн у рамках Європейського Союзу таким положенням про універсальну юрисдикцію є Брюссельська конвенція від 27 вересня 1968 року. Ширше коло суб'єктів, що охоплює практично усі держави-члени Європейської спільноти і Європейської асоціації вільної торгівлі (так само як і інші держави, яким було запропоновано

приєднатися до Конвенції державами-учасниками) має Луганська конвенція 1988 р., створена за зразком Брюссельській конвенції. Обидві конвенції є основою регіональної системи юрисдикції у цивільних і господарських справах. Ця система дозволяє визнавати і виконувати судові рішення держав-членів в правових системах інших держав-членів. На сьогодні в ЄС ці питання врегульовані на рівні Союзу регламентом Brussels I regulation 44/2001.

Що стосується визнання і виконання іноземних судових рішень держави, що не є учасницею Конвенції (і не члена ЄС), основою є положення відповідної двосторонньої угоди, а за відсутності такої – принцип взаємності.

Питання про співвідношення міжнародного права, як єдиного правопорядку, що охоплює всі нормативно врегульовані стосунки між суб'єктами міжнародного співтовариства і внутрішнім законодавством кожної держави, впродовж багатьох років було предметом суперечок в доктрині права.

Сформульовано в зв'язку з цим багато концепцій, які в цілому можна поділити на дві групи: моністичні і дуалістичні.

Суттю моністичної концепції є припущення про перевагу однієї з правових систем – примату міжнародного права над національним, або примату національного права над міжнародним правом.

Концепції примату міжнародного права над національним, як правило, пов'язані з припущенням про неминучість еволюції національної системи права і державних інституцій до появи єдиної глобальної системи права і єдиного світового уряду. Допускається тому перспектива інтернаціоналізації нормативного регулювання, що досі є прерогативою національного законодавця. У основі міжнародного правопорядку лежить

норма про його фундаментальне значення для національних правопорядків. Наприклад, за словами Леона Дюгі, саме такою нормою є принцип соціальної солідарності, а міжнародне право насправді є правом осіб, об'єднаних в держави. Держави, у свою чергу, повинні будувати свої внутрішні правові системи відповідно до міжнародного права і його керівного принципу солідарності.

У основі моністичної концепції лежить теза Г. Кельзена і А. Фердросса – в основі системи права має бути так звана "основна норма", принцип "*pacta sunt servanda*", або теза про конституціоналізацію міжнародного права в національних правових системах окремих держав.

У основі цієї концепції лежить абсолютно протилежна теза про побудову стабільної структури міжнародного співтовариства як співтовариства повністю суверенних держав. Державний суверенітет проявляється, передусім, в зосередженні правотворчих повноважень в руках урядів. Відповідно до цієї концепції, будь-які колізії між нормами національного законодавства і міжнародного права мають бути вирішені однозначно на користь внутрішнього законодавства.

Держава також самостійно вирішує, які міжнародно-правові стандарти будуть обов'язковими в національній правовій системі.

Дуалістичні концепції засновані на тому, що норми міжнародного права і законів правових систем окремих держав є самостійними, не торкаються одні інших в принципі. Представник цієї групи, Г. Тріппель проголосив, що у зв'язку з істотними відмінностями двох правопорядків, міжнародне право і національне законодавство ніколи не вступають в конфлікт одне з одним. Тому немає необхідності для вирішення подібних конфліктів шляхом визначення первинності того або іншого порядку.

На сучасні концепції співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права також впливають процеси еволюції міжнародного права, особливо, міжнародні інтеграційні процеси, що відбуваються у багатьох сферах.

Про явище інтернаціоналізації свідчить велика частина внутрішньодержавних стосунків. Крім того, питання правового статусу фізичних осіб в державі, принципи стосунків між громадянами в державі і відношення між громадянином і державою, перестали бути сферою внутрішньої компетенції окремих держав.

Існують також спроби встановити загальний, обов'язковий для регіональних співтовариств, порядок вирішення колізійних питань приватного права.

Крім того, своєрідний вид інтернаціоналізації торкнувся також свята святих внутрішньодержавних правопорядків – конституційних норм держав, – шляхом введення стандартів конституційного регулювання.

На думку багатьох правознавців Європи, нині спостерігається прогресивний процес інтеграції європейських правових систем.

Уніфікації також піддається ядро міжнародного права – договори з прав людини, які поступово включаються в конституції сучасних демократичних держав, заснованих на принципах правової держави.

Міжнародне і внутрішньодержавне право все більше потребують одне одного в ім'я ефективного виконання своїх функцій. Міжнародне право сьогодні націлене в основному на внутрішні правові режими [4, с. 167].

Тому можна погодитися із твердженням І. І. Лукашука про важливість прогностичної функції міжнародного права, що припускає орієнтацію на майбутнє, а не на минуле, коли постфактум осмислювався досвід минулих воєн, досвід застосування, наприклад, ядерної і хімічної зброї, після чого

тільки слідували відповідні заборони. В якості вдалих прикладів націленості на майбутнє І. І. Лукашук приводить встановлення міжнародно-правового режиму небесних тіл і морського дна [5, с. 332].

На міжнародні відносини впливають різноманітні об'єктивні і суб'єктивні чинники: рівень економічного розвитку держав, суспільна мораль і моральність, національні інтереси, екологія, поява глобальних проблем, науково-технічний прогрес і так далі. Міжнародне право також належить до цих чинників. При цьому роль міжнародного права постійно зростає, і з необхідністю воно висувається на перше місце. Сьогоднішньому рівню цивілізації і правосвідомості понад усе відповідає теза про примат міжнародного права серед усіх численних чинників, що впливають на міжнародні відносини.

Коли ми говоримо про цінність певних явищ дійсності, в першу чергу маємо на увазі їх людське, соціальне і культурне значення. Існують різні критерії визначення цінності. Так, П. М. Рабинович пов'язує цінність чого-небудь з можливістю цього чого-небудь задовольняти потреби, зрештою, людини. Суспільству в цілому, незалежно від рівня і форми його розвитку, властиві загальносоціальні потреби. Людське суспільство на будь-якому етапі свого розвитку – це не механічна сума індивідів, а система стосунків між людьми, колективами, спільностями, а значить і державами як асоціаціями цих спільностей [6, с.71]. Загальносоціальна цінність права вимірюється в першу чергу значенням для прогресу суспільства тих стосунків, які закріплюються і захищаються правовою системою [6, с.73-80]. Міжнародне право є новою, якісно вищою цінністю саме з точки зору задоволення потреб, в першу чергу потреб в соціальному прогресі, зважаючи на глобалізаційні процеси у світі і зникнення державних

кордонів. Адже найбільш легітимними будуть дії тієї держави, яка спирається на міжнародне право.

Отже, динамічні зміни в міжнародних відносинах, що спровоковані процесами глобалізації, призводять до змін в міжнародному праві. З'являються нові суб'єкти, що претендують на сфери раніше виключної компетенції держав, самі держави обмежують власний суверенітет, передаючи частину прав і обов'язків іншим суб'єктам. Міжнародний правопорядок як результат дії норм міжнародного права, у свою чергу, також еволюціонує. В результаті цих змін, можна стверджувати, що міжнародне право поширює свою дію на все більшу площину суспільних відносин. Дійсно, сьогоднішньому рівню цивілізації і правосвідомості понад усе відповідає теза про примат міжнародного права над внутрішньодержавним. При цьому держави не втрачають своєї значущості, залишаючись важливими чинниками формування сучасного міжнародного правопорядку на основі загальносоціальних цінностей.

Список використаних джерел

1. Гаврилов В. В. Международное право в эпоху глобализации: некоторые понятийные и содержательные характеристики / В. В. Гаврилов // Московский журнал международного права. – 2002. – № 3. – С. 179-196.
2. Лукашук И. И. Международно-правовое регулирование международных отношений / И. И. Лукашук. – М.: Международные отношения, 1975. – 173 с.
3. Мовчан А. П. Международный правопорядок / А. П. Мовчан. – М., 1996. – 103 с.
4. Шумилов В. М. Международное право: Учебник / В. М. Шумилов. – М.: ТК Велби, 2007. – 488 с.

5. Лукашук И. И. Международное право. Особенная часть. Учебник. / И. И. Лукашук – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 517 с.

6. Рабинович П. М. Социалистическое право как ценность / П. М. Рабинович. – Одеса : Юридическая литература, 2006. – 168 с.

Чайковський Ю. В.

Держава і міжнародний правопорядок

У статті аналізується роль і місце держави як основного суб'єкта міжнародного права у формуванні сучасного правопорядку в глобальному суспільстві. Звертається увага в першу чергу на поняття міжнародного правопорядку, його співвідношення з правопорядками держав. Наголошується, що інтеграційні процеси призводять до розширення сфери дії міжнародного права

Ключові слова: міжнародне право, міжнародний правопорядок, глобалізація, інтеграція

Чайковский Ю. В.

Государство и международный правопорядок

В статье анализируется роль и место государства как основного субъекта международного права в формировании современного правопорядка в глобальном обществе. Обращается внимание в первую очередь на понятие международного правопорядка, его соотношение с правопорядками государств. Отмечается, что интеграционные процессы приводят к расширению сферы действия международного права

Ключевые слова: международное право, международный правопорядок, глобализация, интеграция

Chaikovskiy Yu. V.

The state and the international legal order

In the article are analysed a role and place of the state as a basic subject of international law in forming of modern legal order in global society. Attention applies first of all to the concept of international legal order, its correlation with legal order of the states. It is marked that over integration processes bring to expansion of action sphere of international law

Key words: international law, international legal order, globalization, integration